

ÓBUDA, RÓMAI KORI TÁBOROK, CANABAE ÉS KÖZÉPKORI VÁROS

ÓBUDA, ROMAN CAMPS, CANABAE AND THE MEDIEVAL TOWN

**ОБУДА, ЛАГЕРЯ И КАНАБЭ РИМСКОЙ ЭПОХИ
И СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ГОРОД**

RÉGÉSZETI MEGFIGYELÉSEK AZ ÉSZAK-KELETI TÁBORSAROKNÁL
(ELŐZETES JELENTÉS)

Az 1974. és 1975. év folyamán több ízben került sor ásatásra a Bp., III. ker., Harrer Pál u. 12-22. sz. ház keleti oldalán, azzal a céllal, hogy a II-III. szd-i legióstábor ÉK-i sarkát, illetve saroktoronyát és a hozzá tartozó fossákat feltárhassuk. A munkát nagy mértékben nehezítette és lassította az a körülmény, hogy lakott ház mellett, már lerakott közművek között kellett dolgozni, az utcai forgalom és az épület közötti keskeny sávban. Így nem maradt más lehetőség, mint a rendelkezésre álló szűk területen huzott ÉD-i irányú árokkal kutatni a védműveket.¹

Az ásatás nem hozta meg mindenben a kívánt eredményt, de a vártakon túl ujdonsággal is szolgált: előkerült annak a késői erődnek a fala, amely a II-III. szd-i legióstábor addigi formájának felhagyása után épült. Maradványait az ásatások Óbudán több helyen is felszínre hozták, s így megváltoztatták Aquincum későrómai építéstörténetéről és hadtörténetéről vallott korábbi felfogást.² Nem volt azonban már mód a II-III. szd-i legióstábor saroktoronyának feltárására, csak a kívülről övező fossákat - számszerint hármat - sikerült részben kiásni. Ezenkívül előkerült még a legkorábbi erődítésrendszerhez tartozó, ÉD-i irányú fossa rövid szakasza is. Így a nehéz körülmények ellenére is sikerült a tábor egyes építési periódusainak emlékeit olyan mértékben feltárni, hogy azok biztos kiindulópontot szolgáltatnak a még tisztázatlanul maradt kérdések további kutatásához.³

Az előkerült emlékek leírása:

Legelsőként egy 3 m vastag, ÉK-DNy-i irányú fal került elő, keleti oldalán köves-habarcos utfelülettel. Miután a fal vastagsága jóval meghaladta a II-III. szd-i legióstábor eddig ismert falrészleteinek vastagságát,⁴ joggal lehetett feltételezni, hogy máskor épült, mint azok. A feltárás során kiderült, hogy a falat egy már nem használt, betömött fossán vezették keresztül, s későbbi a közelben feltárt másik két fossánál is: vagyis az eddig ismert legióstábornál későbbi építkezés maradványa. (12-13. ábra) Legjobban megépített és megmaradt részlete az, amelyet a korábbi fossa fölé építettek: nagyméretű kváderekből, mélyen alapozva, az alapozással a fossa formáját követve. (42. kép, 12. ábra) Statikai okokból ezen a szakaszon az alapfal lefelé lépcsőzetesen mindkét oldalán megvastagodott. (13. ábra, 42-43. kép) A falalapozás legmélyebb pontja és a faltető között itt 3 m szintkülönbség volt,⁵ a fal alja a mai felszíntől nagyjából 4,5 m-re volt. A fal felmenő részének burkolatát ugyancsak nagyméretű kváderek alkották, közöttük csak kevés habarccsal. A falmag öntött, különböző nagyságu tört kövekből áll, közöttük erősen meszes habarccsal. (Egy-egy kváder nagyjából 40x50x60-70 cm nagyságu.) A fossa fölötti falszakasz 10 m hosszúságu volt, ami lényegében megegyezik a fossa szélességével. Ettől a falszakasztól 6 m-re délre ismét megtaláltuk a fal folytatását, 9 m hosszúságban, de már korántsem olyan jó állapotban, s olyan erősen megépítve, mint amott. (A két falrészlet között újkori pince huzódott.) A faltető erősen lepusztult, nagyjából azonos magasságig, mint a másik szakaszon. (103, 05-54 között) A falvastagság itt is 3 m volt, mindkét oldalát hatalmas, többé-kevésbé megdolgozott kváderkövek burkolták, amelyekből azonban később többet kibányásztak, s a fal "foghijas" lett. A falnak ezt a szakaszát északon egy keresztbe fektetett téglacsatorna zárta le, amelynek csak fenéktéglaí maradtak meg, egyiken a legio III Flavia bélyegével. A falat itt mintegy 2 m-rel magasabban alapozták, mint a fossa fölött (Atszf 102, 74).

A faltól keletre köves utfelület húzódott, amelynek irányát és jelentőségét csak később, a fossák feltárásakor lehetett megállapítani.

A falat a metszetalakon a faltetőtől mintegy 85-95 cm magasságig épülettörmelékes réteg kísérte. Kizárólag kötőrmelékéből és habarcsdarabokból állt, semmiféle kerámia vagy egyéb leletanyag nem keveredett közé, így kétségtelen, hogy a fal bontási rétege volt. Ezt az is bizonyította, hogy ott volt a legvastagabb, ahol az árok metszetalja közvetlen a fal fölé húzódott, s minél nagyobb volt a fal és a metszet közötti távolság, annál vékonyabb volt ez a bontásból eredő, tetején elplanírozott réteg. (Felette sem római, sem más járószintet nem lehetett megállapítani, a rétegekből kevés későközépkori, majd ujkori cserép került elő.) A KNy-i irányú vizesárok, amelybe a falat belealapulták, annak mindkét oldalán előkerült, teljes szélességében azonban csak a keleti oldalon lehetett kibontani. A fal nyugati oldalán azonban, a vizesárok tisztítása során, egy másik, annál korábbi V alakú fossára bukkantunk. ("A" fossa, 13. ábra) Noha teljes szélességében nem esett bele az ásatási árokba, méreteit megközelítő pontossággal ki lehetett számítani: szélessége 2,70-2,80 m, mélysége 1,80 m volt. Betöltése homogén, egészen világos színű volt, leletanyag egyáltalán nem került elő belőle. (45. kép, 13. ábra)

Ezt az ÉD-i vizesárkot vágta át a nála jóval későbbi, KNy-i irányú árok, amelybe a fal beleépült és amelyet a fal keleti oldalán teljes szélességében kitisztítottunk. (42-43. kép, 13. ábra, "B" fossa) A fossa északi széle a beleépült fal északi végével volt egyvonalban, észak felől kavicsos ut kísérte, amely azonban csak nyomokban maradt meg az odaépített ujkori pince miatt. Azt a szintet azonban, amelyikről dél felől ásták be a "B" fossát, nem tudtuk megtalálni, mert oda az ujkorban ugyancsak pincét építettek, s annak alja mélyebben volt, mint az egykori római szint. (44. kép, 12. ábra) Ugyanezért nincs meg ezen a szakaszon az erőd fal sem, mert azt is jóval magasabban alapozták. A fossa teljes szélességét így megközelítő pontossággal 10 m-re vehetjük, mélysége pedig 2,40-2,50 m volt. Formája kerekített, alja teknőszerűen kissé levágva. Déli oldalán "V" alakú vájat húzódott, benne barnás elszíneződéssel. A fossa oldalait és alját agyaggal keményre tapasztották, amely csak a legalján nem maradt meg teljesen épen. A fossa teljes kibontása után derült ki, hogy a beleépített fal nem közvetlen az árok alján fekszik, hanem azt előzőleg mintegy 45-50 cm magasságig épülettörmelékkel, zuzott kővel, téglával töltötték fel, s erre a durvább betöltésre került a falalapozás. A fossa betöltésének rétegződését megfigyelve a keleti árokkal metszetén, kitűnt, hogy természetes feltöltődés - beiszapolódás - nem volt, pusztán az árok alján mutatkozott egész vékony csikban sárgásbarnára színeződött finom homok. Erre került a feltöltés, több rétegben: kevert föld, majd durvább épülettörmelék, benne feltűnően sok "bontási anyag": téglák, falfestés töredékei, kötőrmelék.

A fossa északi oldalát kavicsos ut kísérte, amelynek szélességét az odaépített ujkori pince és beásások miatt csak hozzávetőlegesen lehetett megállapítani: 5,5-6,5 m lehetett. Alatta sötétbarna bolygatatlan humuszréteg mutatkozott, az alatt pedig sárga agyag. Az utat több ízben felszörték kavicssal, amit jól mutatnak az ásatási árok Ny-i metszetalján mutatkozó kavicssorok, közöttük kevés földréteggel.

A kavicsos utrétegek fölötti feltöltés viszont lényegében megegyezik azzal az épülettörmelékes, főleg sok falfestmény töredéket tartalmazó bontási anyaggal, amivel a "B" fossát is feltöltötték. Erre 8-10 cm vastag agyagréteg (lesározás) került, majd fölötté ugyanaz a habarcsos-épülettörmelékes réteg mutatkozott, amely a fal fölött, illetve mellett mutatkozott mint annak a bontásából származó törmelékréteg. (46. kép, 14. ábra: c-d, d-e metszet) Ez a törmelékréteg irányban a fal folytatásába esik, s másképpen nem is magyarázható, mint hogy annak szétbontott maradványa volt. Tehát a fal megépítése előtt nagyobb tereprendezést hajtottak végre: a területet, a nyitva álló és már nem szükséges fossa-szakaszokat feltöltötték, méghozzá kézenfekvő módon nagyrészt bontásokból származó épülettörmelékes anyaggal, amelyre különösen a sok falfestmény töredék volt a jellemző, amelyeket valamilyen nagyobb átépítés alkalmával verhettek le eredeti helyéről. A késői járószintet, amely a nagy falhoz tartozott, hasonló módszerrel lehetett megállapítani: A metszetben mutatkozó, több sorban egymás fölött elterített törmelékes-falfestményes anyag fölött egyenletesen elszórt kavicssor mutatkozott, rajta betaposott agyagréteg. Ez az utóbbi lehetett az a járószint, amelyet a nagy fallal egyidőben használtak, s amelyen vastag égésréteg mutatkozott. Efölött még két, járószintként értelmezhető réteg húzódott (söderos-habarcsos, majd agyagcsik),

fölöttük pedig ujkori feltöltés. Ez utóbbi járósíntek korát a közülük, illetve fölöttük kikerült anyag vizsgálata dönti majd el véglegesen. Ugyancsak a fossáknál későbbi - vagyis a fallal egyidős, illetve azzal összetartozó építkezés emlékének tarthatjuk azokat a falmaradványokat, amelyeket a faltól keletre, részben csak metszetben figyelhattunk meg. (13. ábra) A fossa fölé épült falak az alattuk lévő laza feltöltés miatt beszakadtak.

A további munka során egyrészt észak felé folytattuk a kutatást, hogy a 3 m vastag falról véglegesen eldönthessük, hogy a legióstábor egyik átépítéséhez tartozik-e vagy más célt szolgál. Déli irányban már nem volt mód a fal további kutatására, mert az az új lakóház alá húzódott, azonban feltétlenül szükséges volt a fossához tartozó táborfal, illetve sarok feltárása.

Észak felé mintegy 40 m hosszúságban sikerült a 3 m vastag erődfalat követnünk. A metszetek, amelyeket a fal alapozása mentén készítettünk, nagy hasonlóságot mutattak a "B" fossától északra lévő metszettel: vagyis ugyanazt a feltöltést-tereprendezést lehetett leolvasni róluk, amelyre a fossa betöltésekor annak közvetlen közelében sor került. A barna humuszra került több rétegben a falfestmény- és épülettörmelékes anyag, s erre épült rá a vastag fal. A fal nyugati oldalán néhány későrómai téglasir került elő, ami mindenképpen bizonyossá tette azt, hogy ez a fal nem a legióstábor keleti fala, hanem éppen ellenkezőleg, a tőle kelet felé eső területet határolja el, s a sírok a fal tövébe, annak külső oldalára kerültek. A fal egyébként ezen a szakaszon igen gyengén volt megépítve, de irányban pontosan egybeesett a tőle délre lévő szakasszal. (47. kép, 11. ábra)

A "B" fossától délre végzett kutatás során, attól 3.30 m távolságban egy újabb fossa került elő. ("C" fossa, 48. kép) Kapcsolatát a "B" fossával, illetve azt a szintet, ahonnan a "B" fossát délről és a "C" fossát észak felől beásták, a mélyre épített ujkori pince miatt nem lehetett físztaálni, mert itt nem volt olyan metszet, ahol a két vizesárok beásási szintjét össze lehetett volna hasonlítani. Ez annál is inkább nehézséget okoz, mert ez az utóbbi ("C") fossa metszete természetes beiszapolódást mutat, s középvonala irányban pontosan egybeesik a tőle nyugatra lévő késői falon keresztülvezetett csatornáéval. (13. ábra) Tehát igen valószínű, hogy ezt még a késői fal megépítése után is használták (eső- vagy szennyvizelvezetésére), de ez nem jelenti azt semmiképpen sem, hogy feltétlenül akkor is készült. Igen valószínű, hogy egy korábbi fossát használtak fel erre a célra. A természetes beiszapolódás természetesen akkor is érthető lenne, ha még mint a legióstábor védőárka töltődött volna fel, de a közelében lévő csatornamaradvány az előző lehetőséget teszi valószínűbbé. Magának a fossának a metszete "V" alakú, oldalai, a "B" fossához hasonlóan, agyaggal keményre tapasztottak. Iránya nagyjából kelet-nyugati, de nem egészen párhuzamos a "B" árokkal, hanem attól ÉNy-DK felé kissé elfordul. Ennek természetes magyarázata az, hogy ezen a szakaszon volt a táborsarok fordulása. Mélysége 2.15, szélessége 4. ⁶

A fossa déli oldalán KNy-i irányu köves út mutatkozott, két periódusban. (49. kép) Az alsót a barna humuszra építették. Alapozása sóderba rakott kisebb kövekből áll, közöttük s a tetején keményre döngölt kavicsréteggel. Az út szélessége a metszetben 15 m hosszúságban volt mérhető, közepén KNy-i irányu szennyvizcsatorna húzódott. Alja és oldala kőből falazott volt, tetején kő fedlappal. Az alsó utréteg fölött mintegy 40 cm vastagságban húzódó agyagos föld fölött egy későbbi, szintén KNy-i irányu út húzódott. Szélessége 9 m, apróköves, tetejét erősen letaposták. Kötőanyaga erősen sóderos-habarcsos-kavicsos, sok kő és téglatörmelékkel. A metszetben az utréteg teljes vastagsága 50 cm, a közepén lévő földes csík arra mutat, hogy egyszer megújították. Középe domborúan kiemelkedik. Az út fölötti rétegeket egy modern vízcső beásásával elvágták.

Az utrétegektől délre, az alsó út szintjéről egy harmadik KNy-i irányu fossa indítását figyelhattuk meg. Ez a "D" fossa sem teljesen párhuzamos az előzőekkel, hanem még jobban elfordul ÉK-DNy-i irányban. (Ennek a fossának a feltárására már a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt nem volt lehetőség.) (12. ábra)

Az előzőektől délre még egy ponton került sor az észak-keleti táborsarok közelében feltárásra, attól kissé délre került elő az a nagy KNy-i irányu szennyvizcsatorna, amelynek egy keletebbre eső, mintegy 40 m hosszú szakaszát már az 1974. év folyamán sikerült megtalálni. ⁷ A Harrer Pál utcában az a szakasza került elő, amelyiket a táborfalhoz belülről támaszkodó vallum részujébe vágta bele. (50-55. kép, 11. ábra) A csatornát 52 cm vastag

kőfalak határolták, alja is kikövezett volt. Belső szélessége 75 cm, belső mélysége a fedlapok alatt 111 cm volt. Fedlapjai hatalmas kváderkövek voltak, másodlagos felhasználásban egy diszitetlen párkányt is odahelyeztek. A csatorna kövezetét 12 cm vastag sóderréteg borította. Az oldalfalakat nagy kváderekből rakták, kötőanyaguk barna föld. A csatornát két oldalán az oldalfalak tetejéig agyagpakolás szigetelte a szivárgástól, ettől fölfelé pedig homokkal töltötték vissza a beásást. A csatorna keleti végén hiányzott a fedlap. Az ásatási árok keleti metszetsfalában egy nagyjából ÉD-i irányú kiszedett fal húzódott, feltehető, hogy a fedlapjait is ezzel egyidőben bányászták ki.

A nyugati metszetsfal világosan mutatja a vallum szerkezetét és a csatorna beásását. (51, 52, 54, 55. kép) A sötétbarna humuszra sárga köves-kőporos szint került. Ez volt minden bizonnyal a táborfalon belüli járószint, s erre hordták fel a magas rézsüt, amely belülről a falhoz támaszkodott. Ennek a rézsűnek a rétegződése egészen a mai felszíntől számított 1 m mélységig megvan, ami fölött az ujkori közmű beásása elvágta. (A metszetben sötétbarna föld és homokréteg váltakozik egymással.) Ebbe a rézsűbe vágták bele utólag a csatornát, a tölcészerű beásást ugyancsak jól mutatta a metszetsfal. (52, 54, 55. kép)

Az árok északi és déli keskeny metszetsfalain pedig kiszedett fal nyoma mutatkozott. Az északi metszetsfalon az is megfigyelhető volt, hogy a rézsű rétegei "nekitámaszkodtak" ennek a kiszedett falnak, így ez minden bizonnyal a táborfal lehetett. (50, 55. kép)

Összegezve tehát a fentiekben leírt feltárást, a tábor építési korszakainak időrendben a következő emlékei kerültek napvilágra:

1. Az ÉD-i irányú, legkorábbi ("A") fossa
2. Az ÉK-DNy-i irányú (legdélebbi, "D") fossa, amelyet kívülről széles, kövezett, csatornázott ut kísért.
3. Eldöntetlen a középső ("C") fossa időrendi helyzete. (Késői használata viszont igen valószínű, feltehetőleg a közeli gyűjtőcsatornába vitte a szennyvizet.) Tisztázatlan a későbbi, magasabban lévő KNy-i utnak a szerepe.
4. Legkésőbbi, illetve utoljára volt használatban a "B" fossa. Időrendi kapcsolata a "C" fossával megoldatlan.
5. A nagy szennyvizgyűjtő csatorna legkésőbb a "B" fossa elkészítésekor, illetve használata alatt megépült. Utólag vágják ugyan bele a vallum rézsűjébe, de mindenképpen még az u. n. II-III. szd-i legióstábor közműrendszerébe tartozott bele. Déli megfelelője az Árpád hid alatt feltárt nagy szennyviz gyűjtőcsatorna, amely szintén a legióstáboron belül, a déli fal közelében gyűjtötte össze a szennyvizet.
6. Noha nem került elő, de az eddig elvégzett ásatások alapján most már szorosan meghatározott helyre lokalizálható az ÉK-i saroktorony.
7. A különböző metszetek vizsgálata során kiderült, hogy a végig a legióstábor fennállása alatt meghatározott távolság volt a lakott és beépített területek és a táborfal között. Így a legkésőbbi, "B" fossától északra mintegy 40 m távolságban volt az első ut. Római kori beépítés nyomára pedig csak a filatórum épülete alatt akadtak. Feltétlen szükséges lenne a tábor egyes építési korszakaiban megvizsgálni, mennyi az a beépítetlen terület, amelyet különböző irányokban a tábor fala körül meghagynak.
8. Az utolsó, "B" fossa betömésekor végrehajtott területrendezéssel egyidőben felhagyják, illetve valamiféle nagyobb átépítésen esik át a legióstábor addig állandó rendszere. Ennek bizonyítéka az ekkor megépült 3 m vastag erődítésfal.
9. Az erődítésfal felépülte után a fal külső - nyugati - oldala mellé temetkeznek, a fal keleti - belső - oldala mellett épületeket emeltek.

A késői erőd meglelte további problémákat vet fel a korábbi legióstábortól északkeletre eső területen:

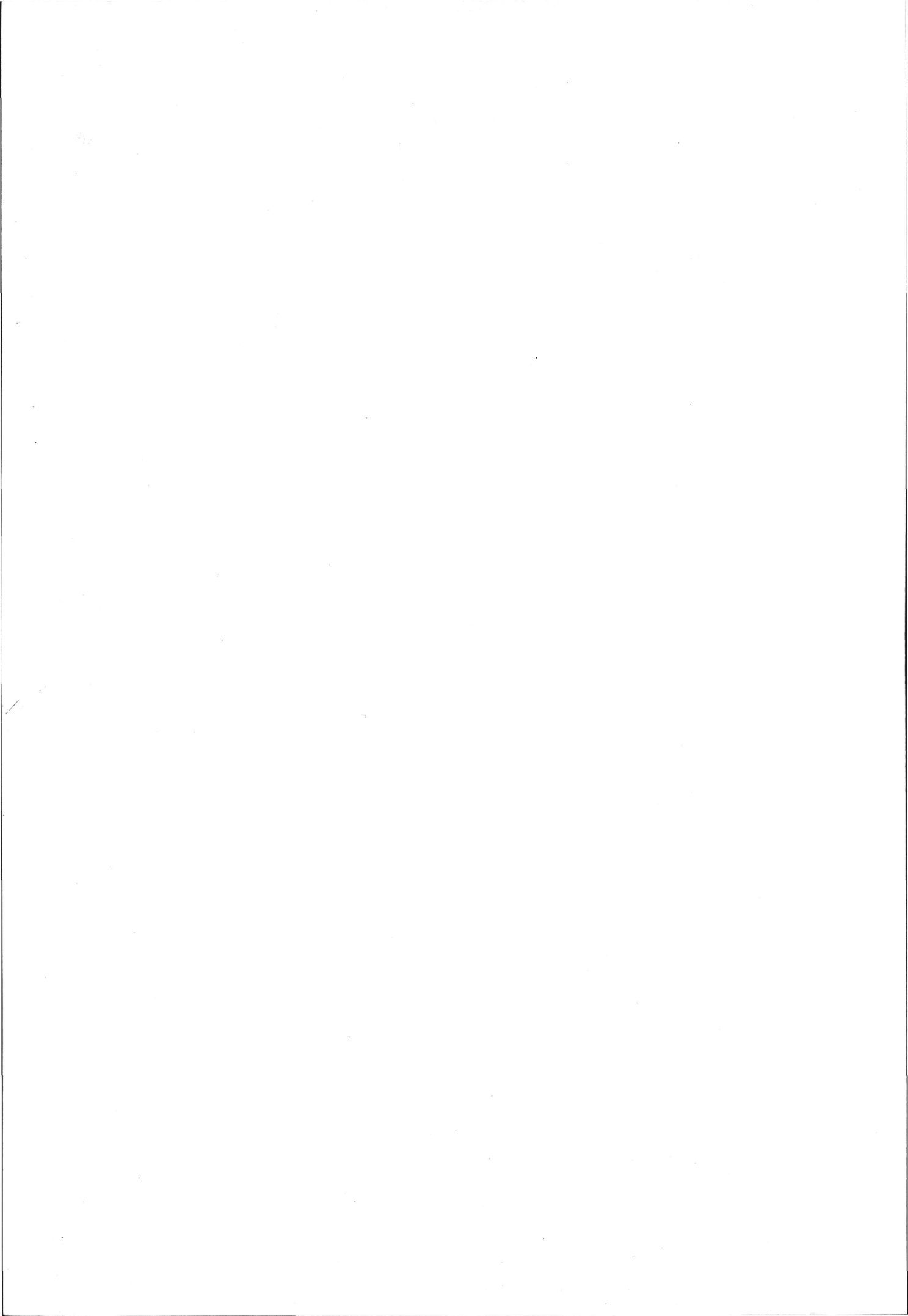
Mikor épült be a terület első ízben, s milyen funkcióju épületek álltak itt egészen a késői erőd megépüléséig, illetve fennállása alatt is? A kérdésre természetesen csak a késői erőd teljes rendszerének feltárása után lehet válaszolni. Szükséges még az említett terület eddig ismert leletanyagának újraértékelése és további feltárása.

A fentiekben felállított és egyes pontjain bizonytalan relativ kronológiát pedig az ásatási leletanyag részletetekbe menő vizsgálatával, másrészt a még hiányzó hitelesítő feltárások elvégzésével tehetjük pontosabbá.

(Ábrák: 11-14, képek: 42-55)

JEGYZETEK

1. A munkát a jelenlegi Harrer Pál u. 20. sz. előtt kezdtük meg, a 18310 (a régi Akác köz), a 18325, 18324 hrsz-u telkeken. (A régi Harrer Pál u. 30-32 sz.)
2. V.ö. a kötetben megjelenő e témáról szóló többi cikket.
3. Az ásatás egy részét Szirmai Krisztina fejezte be. A beszámolóban csak az általam feltárt emlékekről számolok be, mert Szirmai Krisztina ásatása még befejezetlen, s az eredmények összedolgozása csak a feltárások befejezése után lehetséges. A megjelenő fényképeket Molnár Iлона, a 4. sz. felvételt Szemenyei Tivadar, a rajzokat Málík Éva készítette. Munkájukért itt mondok köszönetet. Az ásatás geodéziai felmérését a BME Geodéziai Tanszéke, Vándor Andrásné és Szesztai Attiláné végezték el.
4. V.ö. Nagy T. - Györffy Gy. - Gerevich L. : Budapest Története, Budapest, 1973. 115.
5. Atszf 100,85, illetve 103,84 magasságok.
6. Az alsó utrétegtől számítva.
7. Ld. a kötetben megjelenő leletmentési jelentések között a Kő utcát.

MARGIT NÉMETH

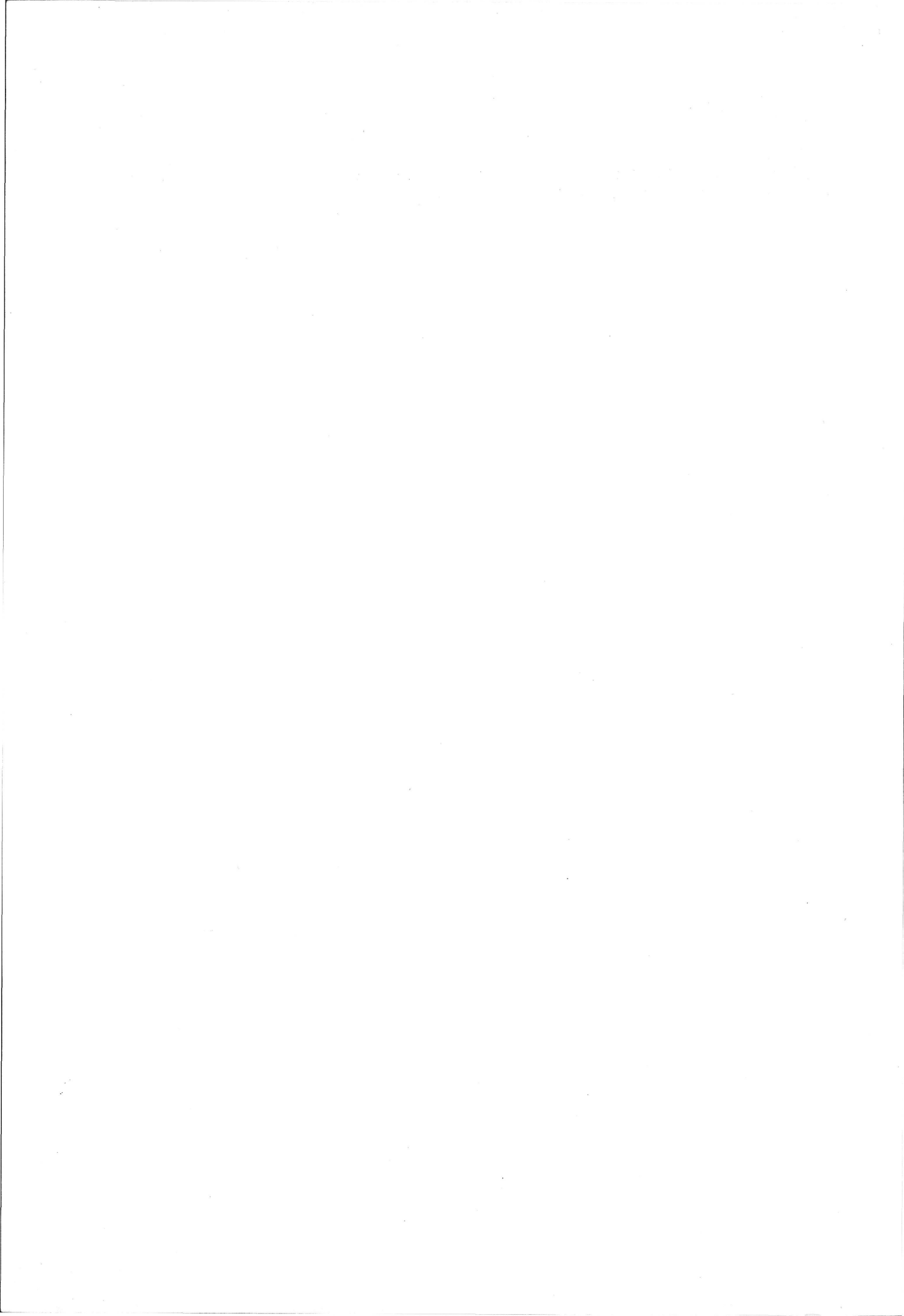
ARCHAEOLOGICAL OBSERVATIONS NEAR THE NORTH-EASTERN CORNER OF THE
CAMP (PRELIMINARY REPORT)

Excavations were conducted at the eastern side of the house No. 12-22, Harrer Pál Street, Budapest, 3rd district on several occasions during the years 1974 and 1975. The excavations aimed at opening up the north-eastern corner and corner-tower, respectively, of the 2-3rd century A.D. legionary camp, as well as the fossae belonging to them. These works did not bring the desired result in every respect, since they had to be continued among newly built houses and functioning public utilities, within a rather limited space. Still, as a result beyond expectation, the western defensive wall of the late fort was found, which had been built after the abandonment of the earlier fort of the 2-3rd century legionary camp. In several places its remains were brought to light by the excavations which thus modified the opinion professed on the architectural and military history of Aquincum in the late Roman period. (See the other papers on the exact place of the excavation, see Note 1.). However, there was no way of opening up the corner-tower of the 2-3rd century legionary camp; only the fossae surrounding the camp, from the outside - three in number - could be dug out in part. Besides them a short section of a fossa of north-south direction was found, also which had belonged to the earliest fortification system. (Fossa "A", Fig. 13., Plate 45.). (The general plan of the excavations see in Fig. 11.). The southernmost, partly dug-out fossa "D" of north-east to south-west direction follows next chronologically, and on its northern side it was accompanied by a wide, paved and drained road. (Fig. 12., Plate 49.). Out of the three, fossa "B" was used longest, it was filled up only when the late wall of north-south direction of the fort was erected. (Figs. 12, 13; Plate 42, 44, 45.).

The common drain of east-west direction belonged which to the public utility system of the legionary camp was conducted south of the fossae (and obviously also of the northern wall of the camp) consequently, within the area of the camp. It was cut into the slope of the castle rampart subsequently. (Fig. 11; Plate 50-54.). According to these, the north-eastern corner-tower can now be located in a strictly determined place. (Cf. Fig. 11.).

At the time of the last terrain correction, when the last fossa ("B") was filled up, the system of the legionary camp which was stable up to then, underwent a major reconstruction. The western wall of the newly built fort was led through fossa "B"; along its external, western side the dead were buried, and, along the inner, eastern one buildings were erected. As a future task, the chronology as set up above has to be rendered more accurate by a detailed examination of the excavated finds, as well as by the corroborating excavations still remaining to be accomplished. A further examination of the architectural history of the site of the fort - i. e. of the area to the east and north-east of the legionary camp - is by all means necessary.

(Figures: 11-14, plates: 42-55)

МАРГИТ НЕМЭТ:

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАБЛЮДЕНИЯ, ПРОВЕДЕННЫЕ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ
УГЛУ ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ

В 1974 и 1975 гг. неоднократно проводились раскопки к востоку от домов, находящихся в Будапеште III, ул. Харрер Пал №№ 12-22. Целью раскопок было вскрытие северо-восточного угла военного лагеря с башней и фоссами. Раскопки не во всем принесли ожидаемые результаты, поскольку их можно было провести лишь на территории между недавно построенным жилым домом и коммунальными предприятиями. Это довольно узкая площадь. Однако одним из результатов, превзошедших все наши ожидания, было открытие защитной стены позднего укрепления, которая была построена уже после отказа от ранних форм римского военного лагеря II-III века. Следы позднеимперского укрепления были обнаружены во многих пунктах раскопчного участка, и тем самым изменили концепцию по истории строительства позднеимперского Аквинкума и военной его истории. /См. другие статьи настоящего тома по этому вопросу; о точном месте раскопок см. сн.1./ К сожалению, вскрыть угловую башню военного лагеря II-III века не было возможности, но удалось частично раскопать пять окружающих ее с внешней стороны фосс. Кроме того, была обнаружена еще одна фосса северо-южного направления, небольшой отрезок которой был раскопан. Она относится к самой ранней системе укреплений /фосса "а" фиг. 13, план раскопок см. на /фиг. 11/. За ней в хронологическом порядке следует фосса "d" направления С-В - Ю-З, которую также удалось частично раскопать /рис. 48/. Фосса "с" является более поздней /рис. 48/. Всех позднее использовали фоссу "b", она была заделана лишь во время постройки стены укрепления, имеющей северо-южное направление /фиг. 12, 13, рис. 42, 44, 45/.

К лагерю относилась и канализационная труба восточно-западного направления, проходящая к югу от фосс /следовательно, и северных стен лагеря/, то есть внутри военного лагеря. В запрудный канал ее встроили позднее /рис. 50-54/. В свете этих данных северо-восточная угловая башня локализуется довольно точно /ср. фиг. 11/.

Во время засыпки фоссы "b" постоянная до этого времени система военного лагеря была перестроена. Западную стену, построенную тогда, провели через фоссу "b". По ее западной стороне, извне устроили могильник, а с внутренней восточной стороны возвели постройки. Хронология, набросанная нами выше, должна быть уточнена детальным рассмотрением материала, а также проведением дальнейших раскопок. Необходимо проанализировать историю строительства на позднем укреплении, то есть к востоку и северо-востоку от военного лагеря.

/Фиг. 11-14, рис. 42-55/

ELŐZETES JELENTÉS AZ AQUINCUMI II-III. SZÁZADI LEGIÓSTÁBOR DÉLI, VALAMINT A IV. SZÁZADI ERŐD NYUGATI FRONTJÁN VÉGZETT KUTATÁSOKRÓL

I. A II-III. SZÁZADI LEGIÓSTÁBOR DÉLI FRONTJÁN VÉGZETT KUTATÁS

Az óbudai szanálásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások során 1975. szeptember-december folyamán lehetőség nyílt a II-III. századi legiós tábor déli védműveinek kutatására.¹

A mai Szőlő u. 70-74. számú ház előtt az uttesttől keletre² mintegy 44 m hosszú, 5 m széles, megközelítőleg észak-déli irányu árkot húztunk. (15. ábra) Ebben északról dél felé haladva a következőket tártuk fel: egy római kutat, egy fossát, amelybe később egy vízvezetékot vágtak, egy 12 m széles római utat, majd ettől még délebbre kettős fossát. (16. ábra)

A kutatóárok északi végében található 1, 5 m átmérőjű kutat (56.kép) a felszíntől 4, 6 m mélyséig bontottuk ki. 4, 05 méteren bukkantunk a 0, 35 m széles terméskőből rakott kutgyűrűre. (szintje:Atszf. 99, 53.) A káva fölötti sötétbarna agyagos rétegből római kerámia került elő, s mivel a betöltés természetes feltöltődésre utal a kut ennél csak régebbi lehet.

A kuttól délre tártuk fel az 1. számú fossát (57.kép). Eredeti beásásának szintjét azonban a későbbi bolygatások miatt nem tudtuk megállapítani. Megfigyelhető szélessége 8 m volt, legmélyebb pontjának szintje Atszf. 99,14. A védőárok fenekén lassu beiszapolódás volt észlelhető. A betöltésből IV. századi kerámia is előkerült.

Az 1. számú fossa déli részébe betöltődése után vízvezetékot vágtak. (58.kép) A vezeték lefektetése után a beásást földdel visszatöltötték. A 15 cm átmérőjű kerámia cső egy sor kőből rakott, 60 cm széles falba volt ágyazva. A kövek közé kevés habarcsos kötőanyagot raktak. A vízvezeték egy darabját kiemeltük, a pontosabb kormeghatározás a benne lévő betöltés átiszapolása után válik lehetségessé.

A vízvezetékétől tovább haladva dél felé egy 12 m széles "bogárhátú uttest" került napvilágra (59.kép), amelyet azonban újkori közművek több helyen is átvágtak. A szabálytalan, nagyméretű kővekből álló utalapozás vastagsága 40-65 cm. Felette átlagosan 20 cm vastag világosbarna réteg húzódik, az efölött elhelyezkedő átlagosan 20 cm-es sóder réteg pedig az ut felújítására utal. (60.kép) Az utalapozás alatti 20-30 cm vastag világosbarna pernyés réteg ráhúzódik az uttól délre lévő 2. számú fossa betöltésére, megadva a kettő relatív kronológiáját. A pernyés réteg alatti sötétbarna bolygatatlan rétegbe vágták bele a 2. és 3. számú fossákat. (61.kép)

A két fossa egyidős lehet, a 2. számú szélessége 1, 1 m, a 3. számúé 5 m. Mélységük 110 ill. 130 cm. (Atszf. 99,68 ill. 99,36). A betöltési rétegek alapján itt is folyamatos feltöltődésről beszélhetünk. A betöltésből zömében a II. sz. első feléből származó kerámia anyag került elő.

Összefoglalva az árok relatív kronológiáját, a következőket mondhatjuk el. A legrégebbnek a déli kettős fossa tűnik, ennél későbbi az ut, mely alatti pernyés réteg ráhúzódik a sáncárok betöltésére. Valószínűleg ez az ut az 1. számú fossához tartozó külső ut, melynek egy másik szakasza már korábról ismert.³ Új eredmény a déli kettős árok, amelynek kapcsolatát a táborfallal, ill. annak különböző periódusaival a további kutatásnak kell tisztázni.

táznia, amennyiben ezt az óbudai építkezések lehetővé teszik. További feladat a vízvezeték és a már korábban feltárt vízvezeték rendszer kapcsolatának vizsgálata.

II. A IV. SZÁZADI ERŐD NYUGATI FRONTJÁN LÉVŐ PATKÓ ALAKU TORONY KUTATÁSA

A Magyar Lajos u. 20. számú háztól északra (volt Fényes Adolf u. 84-86. sz. telkeken) került sor a torony feltárására.

A kutatás közvetlen előzménye a Magyar Lajos utca uttestjétől nyugatra húzott távfűtő-árokban végzett leletmentés volt, amely során a IV. századi erőd nyugati falát sikerült mintegy 37,5 méteres szakaszon megfigyelni. Ezt követte a torony legfelső, középkori szintjének feltárása.⁵

A torony teljes feltárására 1975. június-szeptember havában került sor. A 3,6 m széles nyugati erődfalból kiugró torony belmérete a következő: hosszanti tengelye 6,7 m, szélessége 2,8-3,1 m. (A torony északi és déli fala nyugat felé széttartó.) A toronyfal szélessége a déli falon mérve 2,3 m. Bejárata a keleti oldalon volt, amelyet a középkorban elfalaztak. (17. ábra és 62. kép)

A torony alapozása átlagosan 1,3 m mély, az alsó három sor kő kötőanyag nélkül, opus spicatum technikával földbe rakva készült. E felett 0,7 m magas törtköves, téglatörmelékhabarcsos falazás következik, amelyet a fal felrakása után habarccsal öntöttek le. Ez vakolat szerű egységes bevonatot képez. Az alapozás ettől csak a nyugati oldalon, a patkó ivelésénél tért el kis mértékben. Itt az iv külső felén az alapozás a többenél mélyebb, teknő alakú, de ugyanugy a fentebb említett habarccsal leöntött technikával készült. (18. és 19. ábra)

Hasonló jellegű a tornyot ÉK-DNy irányban átszelő csatorna falazása is, melynek szélessége 1,3 m, a falak vastagsága 40-40 cm. Alja peremes téglával bélelt.⁶ A csatorna magassága 90 cm, tetejét nagy kőlapokkal fedték le. Erre huzódik rá a toronyfal alapozása, amely a csatorna felett megrepedt. (63, 64, 65. kép)

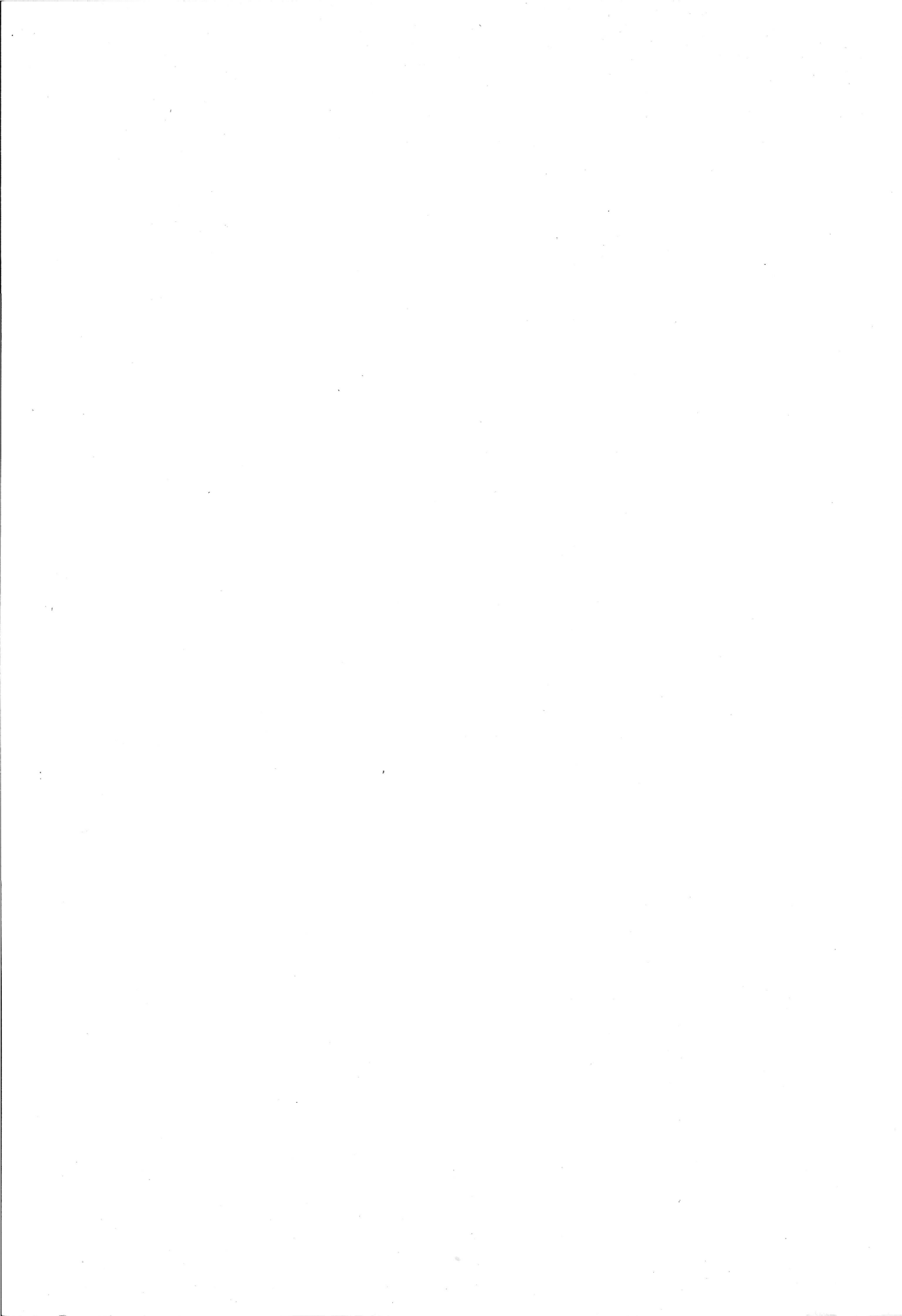
A torony eredeti belső járósíntjét még a római korban megemelték, faragott párkány- és sirkőtöredék beépítésével, amelyet 10 cm vastag habarcsos, törtköves réteggel vontak be. Ebből a szintből került elő egy AV VALENTINI és egy /FRIGE/RIDVS VP DV X APVAL feliratu bélyeges téglatöredék, melynek alapján a padlószint megemelését Valentinianus korára tehetjük, a legújabb kutatások alapján a 369(?) - 373/374 közötti időszakra.⁷

Ezen a szakaszon is további feladatok várnak a kutatásra. Kérdés, hogy tartoztak-e és ha igen, milyen védművek a IV. századi erődhöz, hogyan kapcsolódott a II-III. századi tábor DK-i sarkához ill. védműveihez. Tisztázni kell az erődfaltól nyugatra húzódó különböző falmaradványok viszonyát e rendszerhez, továbbá a torony alatt húzódó csatorna csatlakozását a már ismert csatornahálózathoz.

(Ábrák: 15-19, képek: 56-65)

JEGYZETEK

1. Ebben a cikkben, mely mint a címe is mutatja előzetes jelentés, nem vállalkozhattunk finomabb kronológia felállítására. Erre csupán az előkerült leletanyag feldolgozása után kerülhet sor. A II-III. századi legios tábor déli védműveinek legutóbbi összefoglalása: Nagy T.: Budapest Története. Budapest 1975. 115. A Pacsirta utcai kapu kutatása: Zolnay L.: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1966-1970. években 39. III. Pacsirta u. 16. Bp. R. 23. (1974) 265-266.
2. Régi Föld u. 20-25. sz. telkek. (Hrsz.: 17093, 17207.)
3. Nagy T.: i. m. 115.
4. Helyszínrajzot ld. uebben a kötetben Facsády Annamária: Előzetes jelentés...
5. Ld. e kötetben Parragi Gy.: Fényes Adolf u. távfűtőárok leletmentés. A középkori szint feltárását ld. e kötetben Bertalan Vilmosné: Fényes Adolf u. 84-86. A torony római kori szintjeinek feltárását Póczy Klára kezdte meg. Az anyag átengedéséért neki tartozom köszönettel.
6. A csatornából kiemelt bélyeges téglá felirata elmosódott, ezért meghatározására nem tudtam vállalkozni.
7. Soproni S.: Adatok a Valentinianus-kori bélyeges téglák időrendjéhez. Arch. Ért. 85 (1958) 52-54. A legújabb kutatási eredményt Lőrincz Barnabás szíves szóbeli közlése alapján használtam fel. A kérdés irodalma: B. Lőrincz: Die Duces von Valeria unter der Herrschaft des Valentinianus I. (364-375). Alba Regia 15 (1976) sajtó alatt.
8. Ezuton mondok köszönetet az ábrák és képek elkészítéséért Héjjas Pálnak (15. ábra), Málik Évának (16-19. ábra) Molnár Ilonának (61;64. kép) és Tihanyi Bencének (56-60. kép, 62, 63, 65. kép).

KATALIN H. KÉRDŐ

PRELIMINARY REPORT ON THE INVESTIGATIONS CONDUCTED AT THE SOUTHERN FRONT OF THE 2-3rd CENTURY LEGIONARY CAMP AND AT THE SOUTHERN FRONT OF THE 4th CENTURY FORT IN AQUINCUM

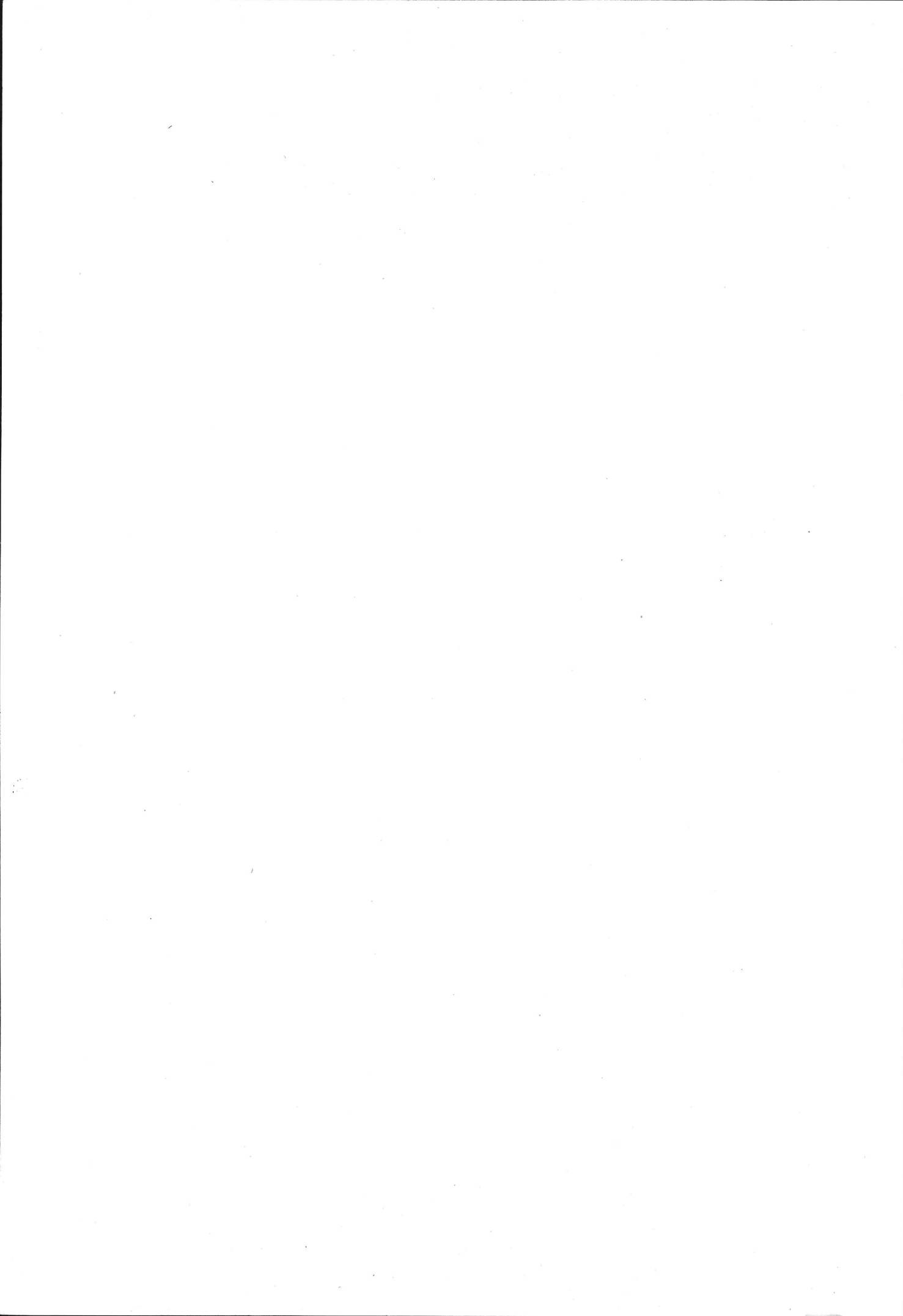
The excavations of the southern front of the 2-3rd century legionary camp and of the western front of the 4th century fort were effected in the year 1975.

Proceeding from the north to south in the trial trench dug to the east of the house No. 70-74, Szőlő Street, the following were disclosed: a Roman well 1.5 m. in diameter, an about 8 m. wide fossa, into which later a single-pipe aqueduct was cut. The latter was lead in a 0.6 m. wide wall laid of one course of stones. Further to the south a 12 m. wide Roman road was found which, as shown by the sections, was restored in later times. The widths of the double fossa uncovered to the south of the latter are 1.1 and 5 m., the depths 1.1 and 1.3 m., respectively. As to the relative chronology of the uncovered objects the following can be said: the oldest of all seems the southern double fossa, later than that one is the road under which the ashy layer extends over to the filled-in ditch. It is probably the outer road belonging to the large fossa, of which another section is known from earlier times. The northern double trench represents a new result; its connection with the wall of the camp and with the various periods of the latter respectively, needs to be cleared up by later research work, just as the relation of the aqueduct to the water-conduit system already known from before.

To the north of the house No. 20, Magyar Lajos Street the horseshoe-shaped tower of the 4th century fort was uncovered. The inside measurements of the tower jutting out of the 3.6 m. wide western wall of the fort are 6.7 x 2.8-3.1 m. (The northern and southern walls diverge towards the west.) Measured on the southern wall, the width of the wall of the tower is 2.3 m. Its entrance was on the eastern side; in the Middle Ages this entrance was walled up.

Under the foundations of the tower there extends a drain pipe, which is 1.3 m. wide, and the bottom of which was lined with rimmed bricks. Its direction is north to south-west. The inside level of the tower was raised still in the Roman period, by building into it fragments of carved cornices and tombstones. The latest possible date of the building of the tower is indicated by the stamped bricks found in this level, bearing the inscription: AP VALENTINI and FRIGERIDUS DUX AP VAL.

A more exact determination of the various periods will be possible at both sites after the elaboration of the finds turned up.
(Figures: 15-19, plates: 56-65)

КАТАЛИН Х. КЕРДЁ:

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ О РАСКОПКАХ, ПРОВЕДЕННЫХ В АКВИНКУМЕ
НА ЮЖНОМ ФРОНТЕ ВОЕННОГО ЛАГЕРЯ II-III ВВ. И ЗАПАДНОМ ФРОНТЕ ФОРТА IV В.

В 1975 г. были произведены раскопки на южном фронте военного лагеря, относящегося ко II-III. векам, а также на западном фронте укрепления IV века.

В траншее, проложенной к востоку от домов №№ 70-74 по ул. Сёлё, нами были раскрыты памятники, располагающиеся с С на Ю в следующем порядке: римский колодец, диаметром 1,5 м, фосса почти восьмиметровой ширины, в которую позднее впустили водопроводную керамическую трубу, проведенную в стену, сложенную из одного ряда камней, и ширина которой достигает 0,6 м. Продолжая раскопки в южном направлении, мы обнаружили римскую дорогу двенадцатиметровой ширины, которая, если судить по разрезу, в более позднее римское время была обновлена. Двойная фосса, находящаяся к югу от нее, 1,1 и 5 м ширины, а глубина ее 110 и 130 см. Об относительной хронологии раскрытых объектов можно сказать следующее. Самой древней из них представляется южная двойная фосса, несколько позднее была построена дорога, под которой имеется слой золы, находящийся на заполнение рва. Эта дорога являлась, повидимому, внешней, относящейся к колодцу. Ранее уже был известен ее другой участок. Новым было открытие южного двойного рва, связь которого с лагерными станами и его различными строительными периодами предстоит выяснить в будущем. Дальнейшими раскопками следует также выявить связь водопровода с уже известной в этом районе водопроводной системой.

К северу от дома № 20 по ул. Мадьяр Лайош мы раскопали подковообразную башню форта IV века. Внутренние размеры башни, выступающей от фортовой западной стены, достигающей в ширину 3,6 м, следующие: 6,7 x 2,8-3,1 м. /Северная и южная стены башни расходятся к западу./ Ширина южной стены башни 2,3 м. Вход расположен с восточной стороны, в средние века он был заделан.

Под фундаментом башни тянется канал, выложенный камнями, ширина его 1,3 м. Дно канала покрыто кирпичами с венчиками. Его направление СВ - ЮЗ. Внутренний уровень башни подняли еще в римскую эпоху, встроив в него фрагменты резного карниза и надгробия. К наиболее позднему времени постройки башни относятся кирпичи со следующей надписью на клеймах: AP VALENTINI и FRIGERIDUS DUX AP VAL.

Точное определение различных строительных периодов, прослеженных нами на двух раскопочных участках, можно будет дать после детального изучения материала.

/Фиг. 15-19, рис. 56-65/